

skierowanego państwa ukraińskiego na zasadach «demokracji pracowitej». Według jego przekonań Ukraińska rewolucja miała jaszkrawo wyrażone socjalne zabarwienie, a jednoczesne rozwiązanie narodowego i socjalnego problemów były jej głównymi zagadnieniami i szczegółami.

Słowa kluczowe: *Ukraińska rewolucja 1917–1921 lat, Nikifor Grygorijiw, narodowo-państwowe budownictwo na Ukrainie, Ukraińska partia socjalistów-rewolucjonistów.*

УДК: 355.27 (477) “1918/1920”: 82-94

DOI 10.33287/10187

Ляскович Р.С.,
аспірант кафедри історії України
Кам’янець-Подільського національного
університету ім. Івана Огієнка
liaskovich@ukr.net

МОБІЛІЗАЦІЇ ДО ДІЄВОЇ АРМІЇ УНР 1918-1920 РР.: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ (ЗА СПОГАДАМИ УЧАСНИКІВ)

У статті аналізуються мемуарні джерела військових керівників, учасників бойових дій на території Правобережної України у 1918–1920 рр., які видані (перевидані) в Галичині, діаспорі і незалежній Україні упродовж ХХ – поч. ХХІ ст. У них певною мірою відображено військове будівництво, зокрема проведення мобілізаційних заходів для наповнення війська необхідним особовим складом, організацію новобранців, їх навчання та відправлення до фронтових частин для виконання свого військового обов’язку.

З’ясовано також особистості мемуаристів та у більшості випадків їх роль у подіях, що відбувалися в той час у Наддніпрянщині, їх участь у проведенні мобілізаційних акцій. Наведено цікаві деталі та оцінки, які свідчать про особливості проведення мобілізації до Дієвої армії УНР у різних місцевостях упродовж зазначеного періоду.

Ключові слова: *мемуари (спогади), Дієва армія УНР, мобілізація, особовий склад, вишкіл, дезертирство.*

Для того щоб об’єктивно дослідити процес українського державотворення на початку ХХ століття, звісно, не можна обійтися без опрацювання відповідної джерельної бази. Хоча зазначена проблема має актуальне значення для сьогодення, слід визнати, що воєнний та мобілізаційний аспект Української революції за спогадами досліджено недостатньо. Можна констатувати, що серед розробок сучасних вітчизняних дослідників не так багато наукових праць, в яких широко використано мемуарні свідчення учасників подій. Інформаційне значення цих видань безсумнівне, тому що вони достовірно зафіксували авторське бачення ходу, результатів і особливостей проведення мобілізаційних заходів, що не завжди враховано сучасними істориками при підготовці своїх праць.

Метою статті є встановлення кола і джерелознавчої цінності свідчень мемуаристів, авторів спогадів, учасників та свідків подій, їх ролі у процесі

мобілізації до Дієвої армії Української Народної Республіки.

Нами виявлено понад 30 різних за обсягом джерельних видань (мемуари і спогади), у яких вміщено особисті замітки і враження про мобілізаційні заходи до українського війська у 1918-1920 рр., їх вдалі і слабкі сторони, нарешті наслідки для національного військового будівництва. Цей масив умовно можна поділити на дві групи. Першу з них становлять опубліковані спогади у Львові у 20–30-х видавництвом «Червона калина» та за кордоном у 40–70-х, здебільшого у часописах, присвячених українським визвольним змаганням. Свої враження про результативність та організацію армії шляхом мобілізації подають військові керівники армії УНР та державні управлінці.

Їх авторами були Всеволод Петрів, військовий міністр Української Народної Республіки, Микола Капустянський, начальник оперативно відділу штабу, Осип Думін (А. Крезуб), комендант сотні армійської групи УСС, Іван Вислоцький, хорунжий Дієвої Армії, Микола Бутович, ад'ютант штабу першої козацької дивізії УНР, Володимир Оскілко, командувач Північної групи військ у 1919 р., Ісаак Мазепа, керівник уряду періоду Директорії, А. Тарнавський, сотник армії, Антін Пузицький, начальник 17-ї пішої дивізії, Микола Чеботарів, начальник контррозвідки штабу армії УНР, Михайло Шкільник, працівник міністерств торгівлі і промисловості, а згодом закордонних справ, Олександр Удовиченко, командир однієї з найбоєздатніших частин армії, Михайло Омелянович-Павленко, командувач армії під час Першого Зимового походу, Іларіон Криловецький та Василь Татарський, сотники української армії, Павло Шандрук, український військовий діяч, Юрко Тютюнник, генерал-хорунжий, ініціатор Першого Зимового походу, Микола Чаборин, підхорунжий армії УНР, Володимир Левицький, старшина УСС та Петро Дяченко, командир Чорних Запорожців.

За свідченням Всеволода Петріва, формування війська проходило не шляхом заклику військовозобов'язаних, а заохоченням до добровільної служби, і головне, що кожен новоприбулий міг сам обирати рід війська та частину, яка йому імпонувала. Автор зазначав, що до захисту рідної держави Директорія залучала несвідоме українське населення, яке мало боронити Україну від анархії [21, с.616].

Микола Капустянський, аналізуючи процес формування українського війська у

грудні 1918 р., зазначав, що існувала проблема заплілля і недостача старшинського складу. Мало того, більшість військових з'єднань виникла революційним шляхом, були дезорганізовані, з недосвідченими у військовій справі керівниками. Покликані через мобілізацію, складали найбільш чисельний, але зовсім не якісний елемент у боротьбі з більшовиками, через брак військового вишколу та недосвідченість у веденні боїв. Здебільшого, селянами керувало бажання воювати не за державу, а за землю та збільшення своїх приватних господарств [10, с.20-22].

Солідарний із попередником Осип Думін, відомий під псевдонімом Антін Крезуб своїми працями і спогадами про визвольні змагання, також бачив проблеми у створенні війська на Великій Україні. Зокрема, аналізуючи події 16 листопада 1918 р., він наголошував, що полки Осадного Корпусу створювалися під Києвом хаотично, ніхто не запитував у новобранців їх особистих даних, тому корпус «підривав» зсередини маловартісний бойовий елемент. Головною ціллю військових частин було наповнення чисельно бойового механізму, який би забезпечив підмогу на передовій [11, с.57].

Цікаво було й те, що у грудні 1918 року, за згадками Івана Вислоцького, «селяни напливали масами просто на фронт під Київ». Вони були озброєні гвинтівками часів світової війни та організовані в групи зі своїми комендантами чет і сотень [5, с.21].

Формування військових частин на Волині, як зазначає Микола Бутович, проходило краще ніж на Київському фронті. Наприклад, для комплектування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському чисельність мобілізованих була досить великою. Їх оперативно забезпечили усім необхідним та частинами відправляли на Волинський фронт. Поповнення дивізії закінчилося 10 грудня, чисельність кожного полку нараховувала по 1200–1400 осіб. Утім боєздатність новобранців була не високою, більшість з них під впливом ворожої агітації так і не виконали наказу вступити у бій з ворогом, чим власне і скомпрометували ідею захисту своєї держави [3, с. 36-38].

Представник військового керівництва Володимир Оскілко пише, що наприкінці 1918 року армія створювалася лише для повстання проти гетьмана Павла Скоропадського. І коли Директорія досягла своєї мети, виникло питання про

розпуск або реорганізацію збройних формувань в регулярну структуру. Автор звернув увагу на недостатній загалом рівень старшинського складу, навів суперечливі дані про кількість українського війська – 150 тисяч осіб [20,с.18]. Володимир Оскілко стверджував, що у лютому 1919 р. керівництво Збройних Сил вирішило надалі формувати бойові частини шляхом мобілізації українського чоловічого населення [20, с.27].

Проведені в листопаді-грудні 1918 р., мобілізації частково забезпечили тил УНР, однак влада зіткнулася з новими негараздами. За спогадами Ісаака Мазепи, у лютому 1919 р. вояки панічно відступали перед сильнішим і чисельнішим ворогом. Армії потрібен був відпочинок, однак через відсутність достатньої кількості резервів, замінити військові частини на фронті було ніким і, як наслідок, – масово поширювалося дезертирство. Руку до цього приклали також більшовицькі агітатори – унаслідок цього селяни, образно кажучи, повернулися спиною до українського війська [17,с.99-100]. Він також називає й інші причини, що стали на перешкоді успішній організації армії у 1919 р. Використовуючи спогади Євгена Коновальця, Ісаак Мазепа показав, що однією з них була невдало проведена під час антигетьманського повстання загальна мобілізація до республіканського війська, яка не спиралася на відповідний апарат та єдиний план. Через це, на думку автора, мобілізаційний потенціал країни використовувався зовсім нераціонально [16, с.91].

Перебуваючи на фронті у вирі воєнних подій А. Тарнавський зафіксував факт про мобілізацію в Уманському повіті у березні 1919 р. Її провело командування полку, внаслідок чого його особовий склад зріс до 400 вояків та старшин [24, с.19].

Не менш важливі відомості подає Антін Пузицький. За його словами, у лютому-березні 1919 р. великий відсоток військовозобов'язаних становили демобілізовані вояки з російської армії, які були неохочі до служби в українській армії, тому що війну сприймали як остогидлу. Чимало проблем виникало на пунктах збору мобілізованих. Органи місцевої влади, на які покладалися відповідні завдання, не завжди мали авторитет серед населення, слабо справлялися зі своїми обов'язками, через що новобранців не завжди вдавалося зібрати. А тих, що з'явилися по мобілізації, не забезпечували уніформою, з ними не проводили військового вишколу [22, с.13–15].

Про події весняної мобілізації 1919 р. розповідає у інших своїх спогадах, виданих у історичному календарі-альманасі Червоної Калини, згаданий Осип Думін (Антін Крезуб). Він дорікає Головному Отаману Симону Петлюрі за те, що у квітні він роздавав мільйони для формування армії, але гроші опинялися в руках різних псевдо отаманів, які лише шкодили чисельному наповненню війська, підриваючи авторитет української влади [12, с.54-55]. Мемуарист зазначає, що на основі наказів штабу Дієвої Армії УНР, кожна армійська частина в районі свого розташування мала право поповнювати особовий склад, притягаючи місцеве населення до військової служби. У травні, під час оборонних боїв, українські полки, які знаходилися в районі Крем'янця, намагалися автономно поповнювати свої ряди, співпрацюючи з місцевими органами влади. Утім успіх цієї справи не був гарантований, оскільки закликані до війська сільські хлопці не завжди з'являлися до місцевих управ, бо відверто ігнорували потреби українського війська. Прикрий випадок стався у с. Зіньки Крем'янецького повіту. Як подає джерело, селяни не знали «що таке Директорія і хто в ній сидить», не розуміли чому вона бореться проти більшовиків, які «захищають бідний народ». Мобілізованих хлопців частини могли передавати одна одній для повного укомплектування. Такі дії створювали хаос і деморалізували місцевих мешканців. Новобранці затримувалися в армії до тих пір, доки їх частина залишалася на одному і тому ж місці. Але після отримання наказу на передислокацію ця категорія, як правило, дезертирувала, прихопивши з собою частину військового майна, що свідчило про відсутність чи низький рівень у них національної свідомості [12, с.59-60].

Факти, що засвідчували труднощі проведення набору до війська, підтверджував Микола Чеботарів, який був добре обізнаний з цією проблемою. Він переконував, що провести мобілізацію на достатньому рівні було дуже складним завданням, бо «ми мали маси ані національно, ані державно несвідомі». А це негативно позначалося на проведенні кампанії [4, с.78].

Михайло Шкільник, який знав проблему як український державний службовець високого рівня, бачив такі головні недоліки мобілізаційних кампаній до Дієвої Армії УНР. По-перше, до бойових лав армії поступав свіжий, необстріляний елемент, щойно змобілізований, від якого було мало користі. По-друге, мобілізація мала бути

другорядним завданням військового будівництва. На першому плані мало бути озброєння вояка, забезпечення його одягом і харчами, а цього якраз було обмаль [32, с.478–479].

Значний інтерес для дослідників представляє змістовна і цікава робота Олександра Удовиченка «Третя Залізна дивізія. Рік 1919» [28], яка містить як документальний матеріал, так і спогади автора. Історики по-різному визначали тип цього джерела. Ми ж погоджуємося із переконливими аргументами Владислава Пархоменка і Олександра Левченка, за якими ця робота вважається спогадами. За джерелом, у червні 1919 р. ситуація, пов'язана з оперативною діяльністю штабу війська і становищем на українсько-більшовицькому фронті, була не задовільною – запілля використало весь свій резерв. Полки змушені були поповнюватися місцевими добровольцями і мобілізованими під час перебування у різних населених пунктах. Однак, коли втрати дивізії на фронті були чисельними, їх заміщення практично не відбувалося [28, с.91,106,122]. За іншим джерелом, яке підтверджує наведене твердження, командири частин вдавалися до таких «міні-мобілізацій» досить часто [13, с.229].

Про похід Армії УНР тилами Червоної та Добровольчої армій та організацію поповнення до новостворених українських частин йдеться в праці Михайла Омеляновича-Павленка «Зимовий похід (6.XII.1919-6.V.1920 рр.)». Звідси дізнаємося, що на початку походу армія поповнювалася у місцях відпочинку в районі Тетіїв–П'ятигори–Животів Таращанського повіту 21-25 грудня 1919 р., сюди ж направлялися з півночі значні маси добровольців [19, с.78-79].

За Василем Татарським, Українська армія наприкінці війни непогано налагодила справу забезпечення продовольством, та найголовніше полягає у тому, що під час польсько-українсько-радянського воєнного конфлікту вона вже мала запілля, куди можна було відступати і де проводилися різні організаційні, вкрай потрібні військові заходи, зокрема мобілізаційні, хоча, як стверджує автор, вони загалом були малоефективними (при першій ліпшій нагоді чимало мобілізованих дезертирували). І це тоді, коли селянство відчуло на собі пагубність більшовицької політики продрозкладки і виступало за повернення української влади. Та при цьому утримувалися від служби в українському війську, побоюючись «незнаного», тобто

можливого повернення радянської влади і покарання за підтримку Дієвої Армії УНР [25, с.74]. Але коли ситуація складалася для місцевих жителів вкрай несприятливо, вони таки виконували розпорядження українських військовиків. Павлу Шандруку, частини якого вели бойові дії на лінії Вендичани–Озаринці–Могилів-Подільський наприкінці квітня – на початку травня 1920 р., вдалося провести успішну мобілізацію. За його твердженням, на цьому позначилася близькість ворога, який нещодавно контролював цей мікрорегіон і за сприятливих умов міг повернутися знову, відновивши тут свої невиносні «пролетарські» порядки [31, с.92].

Після підписання 21 квітня 1920 р. у Варшаві польсько-української військової конвенції, поляки не дотримувалися чітко взятих на себе зобов'язань. За спогадами Юрія Тютюнника, вони часто не погоджувалися, щоб українці проводили мобілізацію на території Поділля, де був значний мобілізаційний ресурс, чим підривали боєздатність українських дивізій [26, с.255]. У цьому контексті важливо звернути увагу на спогади Миколи Чаборина, який наголошує, що українське військо наприкінці квітня 1920 р. могли б поповнити 15 тис. добре підготовлених воїнів-галичан, які раніш входили до складу Червоної Української Галицької армії, а тепер готові були боротися на боці союзників, утім польське керівництво наказало їх роззброїти та інтернувати. Щоб компенсувати втрату цього ймовірного поповнення, у Проскурові запрацювало Українське інформаційне і рекрутаційне бюро, яке мобілізувало подолян до українських частин [29, с.10]. На жаль, автор не вказує причини таких дій, хоча їх пояснення цілком очевидні – галицькі вояки до середини липня 1919 р. брали участь у польсько-українській війні.

Представники старшинського складу наддніпрянського війська вирішення проблеми поповнення бойових частин особовим складом вважали передумовою успішних бойових дій. Один із них, Володимир Левицький, після втечі з польського табору у квітні 1920 р. вступив до Дієвої Армії УНР. Перебуваючи в українському війську, вів щоденник від травня по листопад, де зафіксував багато цінних фактів про збройну боротьбу, зокрема, про проведення мобілізації на Поділлі 11 травня у Могилівському повіті. Він пише, що сільські хлопці часто добровільно приходили у розташування куреня вояків. Але більш поширеною практикою була мобілізаційна - при кожному переході частини з однієї місцевості в іншу, проводився по максимуму

набір чоловіків, при цьому спостерігалось вкрай шкідливе для війська дезертирство. Для боротьби із таким явищем, доводилося брати в заручники родичів втікачів, а відпускали їх у разі повернення новобранців до військової частини. Наприкінці вересня, коли українська частина самостійно зайняла м-ко Дунаївці Ушицького повіту, з навколишніх сіл сюди потягнулися молоді хлопці, які добровільно ставали в ряди борців проти більшовицького війська. Але значно більші результати давала локальна мобілізація – відступаючи, українська армія провела набір чоловічого населення Кам'янецького та Ушицького повітів, чим значно примножила свій людський ресурс. Однак якщо проблема забезпечення Дієвої Армії рядовим складом була більш-менш вирішена на задовільному рівні, то старшинських кадрів, як наголошує мемуарист, різко не вистачало, що позначалося і на ході, і результатах бойових дій [15, с.98-142].

У цьому контексті важливо використати свідчення Олександра Удовиченка, вміщені у збірнику «За Державність». Автор згадував, що під його керівництвом Третя залізна стрілецька дивізія, головною справою якої було поповнення групи особовим складом, успішно мобілізувала чоловіків на звільнених від більшовиків територіях Поділля, просуваючись у східному напрямку. За цим джерелом, чисельність мобілізованих частинами дивізії досягла 5000 осіб, 60 % з яких могли відразу вести бойові дії, оскільки не так давно їх демобілізували з колишньої російської армії. Щоправда, для цього контингенту, на жаль, не знайшлося відповідної екіпіровки, тому на фронт вони йшли у цивільному одязі, що контрастувало з основною масою українських козаків [27, с.84].

За свідченням Петра Дяченка, 22 жовтня 1920 р. проходила мобілізація у Старокостянтинівському повіті. Про її результат нам не відомо, однак автор висловлює думку про те, що, зайнявши терен від Збруча до Бугу, українська армія забезпечувала себе провіантом та поповнювалася людьми, однак відступ за Збруч перекреслив всі надії місцевого населення прийти по мобілізації до свого війська, щоб продовжити боротьбу з ворогом [8, с. 135].

До другої, значно меншої групи мемуаристів, авторів спогадів відносимо учасників війни (Д. Долинський, Василь Кучабський, Василь Волицький, П.Мигович, Юрій Артюшенко, Михайло Андрусак та ін.), котрі пережили події, що

відбувалися на фронті, а згодом передали свої враження від них майбутнім поколінням українців. Ці матеріали з'явилися лише у 1920–1930 рр. на шпальтах львівських часописів, окремі з них – у 1960-х рр. за кордоном.

Мобілізаційна ситуація на різних етапах боротьби за українську державність представлена авторами у кожному зафіксованому випадку як одиначне явище, що характеризувало загальний процес військового будівництва, який проводився на єдиній нормативно-правовій базі держави, хоча і з певними особливостями. При цьому заходи, які проводилися, подавалися зі складнощами і неповторними рисами, які стосувалися конкретних населених пунктів як важливих складових мобілізаційної географії. Так, Д. Долинський повідомляє, що під час антигетьманського повстання, коли головні сили Симона Петлюри підійшли до Києва, була оголошена мобілізація в навколишніх селах Київської губернії, яку завершили до 14 грудня 1918 р. Це дало змогу республіканській армії виконати поставлені завдання і тріумфально вступити в столицю, давши змогу Директорії активізувати роботу із відновлення УНР [7, с. 155].

Невідомий автор, який заховався під криптонімом Р.С., у спогаді під назвою «Окремий стрілецький Запорожський курінь» (очевидно, у ньому він проходив військову службу), описує бойові дії і наповнення куреня новобранцями. Події розвивалися на Полтавщині, у Золотоношському повіті, де панувала отаманщина, а влада була зосереджена у руках різних озброєних угруповань, які гальмували мобілізаційний процес. Місцеве населення було застрашене розправами, у випадку вступу до армії УНР, тому Запорожський курінь надіявся лише на добровольців, які мали збільшити його чисельність і тим самим посприяти швидшому просуванню до Києва, для допомоги революційному війську. Результат, як видно був не дуже відчутним, оскільки, за цим джерелом, курінь поповнився лише 50 вояками, які не бажали служити «Золотоношській республіці» [23, с.21–22].

Яків Зозуля, учасник антигетьманського повстання та оборони Києва, повідомляє що у січні 1919 р. С. Петлюра, після оволодінням Києвом, оголосив мобілізацію для розбудови українського війська [9, с.54]. Василь Кучабський, активний учасник боїв проти денікінщини та Червоної армії, намагався проаналізувати бойові можливості Дієвої армії УНР та шляхи їх посилення. Одним із них, на його думку, мала стати

запасна мобілізація, яка дала б найбільшу результативність. Однак цього було замало – треба було об'єднати військові зусилля двох українських республік – УНР і ЗУНР, заручитися негайною підтримкою європейських держав [14, с.14].

Василь Волицький писав спогади на основі свого вояцького нотатника. Не оминув він питання про успішне проведення мобілізації на початку другої декади вересня 1919 р. на Київщині [6, с.224]. Ці дані збігаються з інформацією іншого учасника війни – П. Миговича, який зафіксував факт проведення, у 20-х числах вересня 1919 р. урядом УНР мобілізації десятих вікових груп, які, перш ніж стати у стрій, мали пройти відповідний вишкіл. Скориставшись невизначеною ситуацією, новобранці розбіглися по домівках, так і не виконавши свого військового обов'язку [18, с.14].

Поповнення армії УНР українським національно свідомим складом, який добре розумів характер тогочасних подій і власну роль у збройному протистоянні, мала вирішальне значення для забезпечення боєздатності військових частин. Козак Запорозької дивізії, в майбутньому активний громадський діяч та журналіст Юрій Артющенко, акцентує увагу на тому, що українські структури, командний склад яких не був пов'язаний з українським політичним проводом, не могли бути патріотами та мати національну свідомість, підриваючи дисципліну в армії, без якої не можна було успішно вирішувати тактично-стратегічні завдання на фронті [2, с.21].

Михайло Андрусак, який воював у складі Дієвої Армії УНР у 1920 році, також залишив свої спогади, що певною мірою дають змогу збагнути перебіг мобілізації, яку проводили 3 листопада 1919 року на звільненій від більшовиків території, що давало надію на створення повноцінної боєздатної армії [1, с.7].

Поза цими групами залишається повідомлення мемуариста та визначного громадського діяча Євгена Чикаленка, який у своєму «Щоденнику» згадав про мобілізацію, яка відбулася до республіканського війська 1 грудня 1918 р. [30, с.218]. Про результат її він пише таке: «За три дні мобілізації під Білою Церквою Директорія мала вже кілька полків, з якими могла виступити проти гетьманського уряду...». Також він вважає, що завдяки всім зібраним революційною владою військовим силам вдалося забезпечити переможний результат бою з гетьманськими

силами під Мотовилівкою, що і стало поворотним моментом у громадянській війні проти режиму гетьмана Павла Скоропадського [30, с.231].

Отже, у джерельній базі, яка дає змогу дослідити проблему військових мобілізацій до українського війська з кінця 1918 до кінця 1920 рр., певне місце посідають спогади та мемуари, які залишили по собі військові керівники, старшини Дієвої Армії УНР і свідки тогочасних подій. Назване джерело – унікальне, не позбавлене суб'єктивних оцінок і суджень, хоча містить цікаві факти, яких з різних причин не зафіксували архівні документи і періодична преса. Воно дає змогу побачити різні погляди на мобілізаційні заходи, географію проведення відповідних заходів, їхні результати, наявність такого ганебного явища як дезертирство новобранців тощо. Звертає на себе увагу відсутність у частини свідчень конкретності, підміна її загальними судженнями, що, однак, не дає підстави вважати їх необ'єктивними. Найбільше корисної інформації щодо проведення мобілізацій подають представники військового керівництва УНР. Щодо матеріалів учасників бойових дій, то вони безперечно мають свою цінність, хоча позбавлені узагальненої інформації і переважно стосуються окремих населених пунктів, різних повітів. І хоча мемуари (спогади) не дають відповіді на значну кількість запитань, пов'язаних з організацією та примусовим залученням чоловіків до збройного захисту української держави на різних етапах воєнного протистояння з різними ворожими силами, все ж ігнорувати це джерело неприпустимо, оскільки воно має допоміжну роль і дає змогу підсилити фактографічну базу дослідження, сприяючи більш повному висвітленню зазначеної історичної теми.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрусак М. Останній відступ // Літопис Червоної Калини 1930. Ч.12. С. 7-8.
2. Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху. Боротьба за державність (1917-1966). Чикаго, 1966. 221 с.
3. Бутович М. Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському // За державність. Матеріали до історії Війська Українського. Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1966. Зб.11. С. 18-41
4. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): науково-документальне видання. Київ: Темпора, 2003. 288 с.
5. Вислоцький Іван. 16 місяців у рядах київських Січових Стрільців (1918-1919) // Літопис Червоної Калини. 1935. Ч.11. С. 20-22.
6. Волицький В. На Львів і Київ. Воєнні спогади 1918-1920. Торонто: Гомін України, 1963. 240 с.

7. Долинський Д. Борба українського народу за Волю і Незалежність. Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920. Вінніпег: Руська книгарня, 1920. 246 с.
8. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців армії УНР. Київ: Стікс, 2010. 448 с.
9. Зозуля Я. Облога Києва. Відступ української армії на Волинь та організація санітарної служби // За державність. Матеріали до історії Війська Українського. Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1966. 36.11. С. 42-64.
10. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. Мюнхен, 1946. Ч.1. 110 с.
11. Крезуб А. Група полк. Рогульського // Історичний календар-альманах Червоної Калини. 1929. С.51-64.
12. Крезуб А. Напад большевиків на Кремянець в травні 1919 р. // Історичний календар-альманах Червоної Калини. 1930. С.54-68.
13. Криловецький І. Мої спогади з часів збройної визвольної боротьби // За державність. Матеріали до історії Війська Українського. Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1964. 36.10. С. 220-230.
14. Кучабський В. Зовнішньо-політичне положення об'єднаних українських армій у «Чотирикутнику смерті» в липні-серпні 1919 // Літопис Червоної Калини. Львів, 1931. Ч. 10. С.13-17.
15. Левицький В. Воєнні спомини: УГА-ЧУГА – Армія УНР / Упорядник А. Трембіцький. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2017. 170 с.
16. Мазепа І. Зимовий похід і партизанський рух на Україні в 1919 р. // Календар-альманах Дніпро. 1936. С. 89-96.
17. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. Київ: Темпора, 2003. 608 с.
18. Мигович П. При VII-ій Львівській бригаді на Великій Україні // Літопис Червоної Калини. Львів, 1938. Ч.5. С. 14-17.
19. Омелянович-Павленко М. Зимовий похід (6.XII.1919 - 6.V. 1920 рр.) // У 50-річчя Зимового походу армії УНР / під ред. М. Крата та Ф. Грінченка. Нью-Йорк, 1973. С. 66-136.
20. Оскілко В. Між двома світами. Рівне-Волинь: Накладом управи Української народної партії (С.-С.), 1924. Ч.1. 72 с.
21. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. / упоряд. В. Сергійчук. Київ: Поліграфкнига, 2002. 640 с.
22. Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва // За державність. Матеріали до історії Війська Українського. Каліш. [Б.р.]. 36.5. С.9-61.
23. Р. С. Окремий стрілецький Запорожський курінь // Літопис Червоної Калини. 1931. Ч.10. С. 20-22.
24. Тарнавський А. Історія 4-го Запорізького полку імені полковника Богуна // Літопис Червоної Калини. Львів, 1931. Ч.6. С.19-20.
25. Татарський В. Під чотирма прапорами. Мюнхен, 1983. 228 с.
26. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого. Київ: Книга роду, 2008. 312 с.
27. Удовиченко О. Від Дністра до лінії перемир'я і відворот за Збруч // За Державність. Матеріали до історії війська українського. Каліш, 1936. 36. 6. С.77-109.
28. Удовиченко О. Третя залізна дивізія. Рік 1919. Нью-Йорк: Червона Калина, 1971. 264 с.
29. Чаборин М. На шляхах визвольної боротьби // Дороговказ. Торонто, 1969. №26 (45): жовтень-грудень. С.9-12.
30. Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). Київ: Темпора, 2011. 424 с.
31. Шандрюк П. Сила доблесті. Київ: Вища школа, 1999. 240 с.
32. Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917-1921 рр. Спомини і роздуми / упорядник В. Верстюк. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2016. 512 с.

**Liaskovych R. MOBILIZATION TO THE ACTIVE ARMY OF THE UPR IN 1918-1920s:
ORGANIZATION AND PERFORMANCE (THROUGH THE
RECOLLECTIONS OF PARTICIPANTS)**

The article analyzes the memoirs of state and public figures (I. Mazepa, V. Petriv, M. Shkilnyk,

E. Chykalenko), military leaders (M. Kapustiansky, M. Omelinovych-Pavlenko, G. Tiutiunyk, P. Shandruk, V. Oskilko, O. Udovychenko, M. Chebotariv, A. Puzytsky and others) and participants in military actions (O. Dumin, A. Tarnavsky, I. Krylovetsky, V. Tatarsky, M. Chaboryn, P. Diachenko and others) on the territory of the Right-bank Ukraine in 1918-1920s, which were published (republished) in Galicia, the diaspora and independent Ukraine during the XX – beginning of the XXI century. To some extent these materials reflect military construction, in particular, mobilization measures to fill the Active Army with recruits, their organization, training and deployment to the front divisions to fulfill their military duties. According to the authors, it often happened that the mobilization process was not properly organized by the local authorities, without an appropriate apparatus and insufficient discipline on the part of those who were called to serve in the Ukrainian Army. The objective facts are found out to prove the chaotic and independent employment of personnel by military divisions both by recruiting volunteers and forcing young men to participate in military actions on the side of the UPR. The sources also recorded the lack of proper training of the mobilized as well as unpleasant facts of ignoring their military duties fulfillment and even deserting, which greatly damaged the organization of armed defense of the Ukrainian statehood.

The personalities of the memoirists and in most cases their role in the events that took place at that time in Naddnyprianshchyna as well as their participation in conducting mobilization actions are specified. Interesting details and evaluations which provide evidence about the peculiarities of mobilization to the Active Army of the UPR in different regions during the given period are presented.

Key words: *memoirs (memories), Active Army of the UPR, mobilization, personnel, training, deserting.*

Lyaskovich R. MOBILIZACJE DO ARMII CZYNNEJ UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ 1918-1920: ORGANIZACJA I EFEKTYWNOŚĆ (WEDŁUG WSPOMNIENÍ UCZESTNIKÓW)

W artykule analizowane są źródła (pamiętniki) przywódców wojskowych i uczestników walk na terenie prawobrzeżnej Ukrainy w latach 1918-1920, które ukazały się (w tym ponownie) w Galicji, diasporze i niepodległej Ukrainie w wieku XX i na początku XXI. Odzwierciedlają one w pewnym stopniu budownictwo wojskowe, w tym mobilizacyjne przedsięwzięcia mające na celu uzupełnianie wojska przez niezbędną kadrę wojskową, organizację, musztrę i transportowanie rekrutów do jednostek frontowych w celu wykonywania swoich obowiązków wojskowych.

Ustala się osoby pamiętnikarzy i w większości przypadków ich rolę w wydarzeniach, które miały miejsce wtedy na terenie Ukrainy Naddnieprzańskiej, ich udział w akcjach mobilizacyjnych. Przytoczono interesujące fakty i szczegóły przeprowadzenia mobilizacji do Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej na różnych obszarach w ciągu danego okresu.

Słowa kluczowe: *pamiętniki (wspomnienia), Armia Czynna Ukraińskiej Republiki Ludowej, mobilizacja, stan osobowy, musztra, dezercja.*